

Соборність України та дезінтеграційний потенціал регіонів (1989–2008 рр.)

У статті проаналізовано дезінтеграційні ризики в умовах здобуття та становлення незалежності України. Автор стверджує, що в країні зберігаються регіональні відмінності, але євроінтеграційні процеси дозволять сформуванню об'єднаної національної ідеї. У свою чергу перспектива включення України в систему євроатлантичної безпеки дозволить вирішити питання територіальної цілісності країни і її національної безпеки.

Ключові слова: національне відродження, сепаратизм, незалежність, євроатлантична інтеграція, НАТО, дезінтеграція, соборність, регіони.

У кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ століття Україну охопили процеси українського національно-державного відродження. Національно-державне відродження і процес консолідації українського суспільства отримали висвітлення в дослідженнях О.Бойка, О.Гараня, Я.Грицака, Г.Касьянова, С.Кульчицького, В.Литвина, В.Марчука, В.Фісанова.

Однак, незважаючи на втрату політичних позицій керівництвом СРСР і Компартією України, частина населення Півдня і Сходу достатньо прохолодно зустріла ідею незалежності. Стримане ставлення до діяльності націонал-демократів було викликане страхами українізації і можливими утисками росіян у складі незалежної держави. Ці фобії були викликані пропагандистською діяльністю компартійно-державних еліт на Сході і Півдні України через їх побоювання втратити владні важелі.

Безпосереднє відношення місцевих структур Компартії України до залякування громадян загрозою розпаду країни проявилось під час зустрічі в кінці грудня 1990 р. партійного активу м. Харкова з першим секретарем Львівського міськкому партії Адамом Мартинюком. На цій зустрічі секретар Харківського обкому Анатолій М्याлиця, звинувачуючи націонал-демократів, заявив: "І все-таки іде розмова..., щоби нашу республіку розчленувати на федерацію, зробити Закарпатську республіку чи автономію, Крим, нашу частину, Північ, Центр і т.д. і щоби були такі республіки. Буде настирливо проводитися ця політика" [1, арк.65].

Значна частка в структурі населення Сходу і Півдня України російської та інших національних меншин, історичні відмінності та значно більша інтегрованість у систему радянських цінностей цих регіонів ускладнювало консолідацію українського суспільства навколо ідеї незалежності України.

Задля утримання влади комуністичні керівники на місцях розгорнули дезінтеграційні процеси. Вони залякували суспільство тим, що в умовах становлення Української незалежності відбудеться територіальний розпад країни. Фактично сепаратистські процеси були запущені в Криму і Закарпатті, активно мусувалася ідея Донецько-Криворізької республіки, територіальні претензії до України висувалися на рівні державних установ Румунією й окремими радикальними політичними силами Росії і Польщі.

У даних процесах неможливо звинувачувати загалом Компартію України, оскільки уже станом на 1990 р. позиції комуністів Сходу і Півдня України істотно відрізнялися від поглядів їх однопартійців Західної України.

В умовах швидкої дезінтеграції СРСР і складної соціально-економічної ситуації в Російській Федерації незалежність України на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. була підтримана переважною більшістю населення у всіх регіонах країни зокрема в Криму. Позитивну роль у самоусвідомленні себе громадянами незалежної держави значної частини представників національних меншин відіграла також поміркована виважена політика української влади напередодні всеукраїнського референдуму, яка шляхом прийняття Декларації прав національностей і рядом інших заходів зняла напругу в міжетнічних відносинах.

Однак, незважаючи на приголомшливу підтримку населенням республіки незалежності на грудневому референдумі 1991 р., як влучно зауважив Георгій Касьянов, у “нового” керівництва України, першим уособленням якого став Леонід Кравчук, не було (із часом так і не з’явилося попри велику кількість різноманітних програм) ані стратегій, ані чіткого бачення перспективи розвитку держави, ані знань, ані вмінь, необхідних для переходу до ринкової економіки, ані твердих політичних переконань. У результаті соціально-економічна та політична криза значно посилилася і розтяглася в часі [5, с.41].

Погіршення соціального становища населення країни досягло піку в 1993 р. і відвернуло від підтримки незалежності значну частину жителів Півдня і Сходу України [4, с.179, 183]. Посилилися заклики до федералізму і сепаратизму в Донбасі, фактично за межами правового поля опинилася Кримська автономія.

Фактором дестабілізації ситуації в країні залишався невирішений статус Чорноморського флоту, втручання окремих політичних сил Росії у внутрішні справи Української держави і посягання на територію Криму, а особливо їх прагнення переглянути статус м. Севастополя. Ситуація ускладнювалася позицією владних еліт Румунії, які ставили під сумнів українськість Північної Буковини і ряду інших українських територій.

Несміливі і непослідовні процеси українізації і консолідації суспільства фактично були згорнуті, натомість на Півдні і Сході України актуалізувалися заклики до введення другої державної мови російської і захисту російської меншини від утисків.

Прихід до влади 1994 р. Л.Кучми призвів до стабілізації ситуації в країні. Його проросійські передвиборчі гасла заспокоїли населення Півдня і Сходу України, а авторитарна модель управління унеможливила будь-які дискусії щодо зміни форми державного устрою чи перегляду статусу державної мови.

Особливість ситуації в Україні полягала в існуванні кількох кланів, які виникли за регіональною ознакою. У політичному дискурсі вони отримали евфемістичну назву фінансово-промислових груп. Найпотужніші з них асоціюються з Донецьком, Києвом, Дніпропетровськом і Харковом.

В умовах української дійсності клани використовували державні інституції для досягнення своїх вузько приватних або корпоративних цілей, фактично привласнюючи державні функції як такі. Оскільки існувало декілька кланів, виникла потреба в координації їх діяльності та недопущенні або хоча би мінімізації конфліктів у їх взаємовідносинах. Таку функцію може брати на себе авторитарний лідер, що і спостерігалось в Україні протягом президентства Л.Кучми [6, с.112].

Адміністрації Л.Кучми вдалося фактично повернути до складу України Крим, домогтися прийняття Конституції України, де визначено унітарний статус країни, засадничі принципи і шляхи подальшого розвитку держави. Шляхом підписання

масштабних міждержавних договорів з Росією, Румунією та іншими сусідніми країнами Л.Кучма зняв проблему територіальних претензій до України.

Однак глибинних консолідаційних процесів у суспільстві за президентства Л.Кучми не відбулося, а проблемні питання регіональних відмінностей залишалися табуовані. Внаслідок цього вибух Помаранчевої революції і наступна демократизація суспільних відносин знову оголили проблемні питання, які заважають об'єднанню країни.

У результаті історичних розломів жителі різних регіонів України мають власні історичні міфи, їх духовний світ складається з відмінних культурно-духовних цінностей, вони є вірними різних релігійних конфесій. Схід-Південь і Захід України мають інакші мовні обличчя, між регіонами України не існує єдності в політичних уподобаннях і баченні зовнішньополітичних пріоритетів країни. Країна є уразливою і фактично позбавленою частини суверенітету через енергетичну залежність її економіки. Сепаратистські прояви в Автономній республіці Крим та Закарпатті не подолані, а отримали вже друге покоління adeptів. До всього цього постпомаранчевий період гостро поставив питання відсутності консолідації українських еліт, яка заради вузьковладних інтересів не готова йти на компроміси і впроваджувати системні реформи.

Ситуація з єдністю України ускладнюється також продовженням в країні повзучої русифікації. На жаль, сьогодні вона через недоліки влади носить значною мірою уже не штучний, а природний характер. В даному сенсі важливо, щоб пропаговані гасла не стали частиною регіональної ментальності східних і південних регіонів [3, с.46].

У 2008 р. українська влада задля досягнення гарантій територіальної цілісності країни спробувала стати на шлях практичної інтеграції в структури НАТО через підписання Плану дій щодо членства в Північноатлантичному альянсі.

Відзначимо, що під час спроб нашої держави приєднатися на Бухарестському саміті НАТО в квітні 2008 р. до Плану дій щодо членства в Північноатлантичному альянсі вкотре проявилось ставлення Росії до територіальної цілісності України. Зокрема, під час закритого засідання ради Росія-НАТО В.Путін зауважив, що

Москва вдасться до контрзаходів у разі розширення НАТО до своїх кордонів, оскільки вважає такий процес загрозою своїм інтересам.

У свою чергу начальник генштабу Збройних сил Російської Федерації Ю.Балуєвський пообіцяв, що Москва не буде з байдужістю стежити за вступом в альянс Києва та Тбілісі: “Росія почне дії, спрямовані на забезпечення своїх інтересів біля своїх кордонів. Це будуть заходи не лише воєнного, а й іншого характеру” [7, с.5].

Київ відреагував на слова російського президента і міністра 10 квітня нотою МЗС, а 12 квітня 2008 р. ще й жорсткою заявою зовнішньополітичного відомства. Головна теза останнього – “заяви високопоставлених чиновників Російської федерації мають відвертий антиукраїнський характер, беруть під сумнів територіальну цілісність України і є прямим втручанням у її внутрішні справи”. Далі МЗС України зажадав від російської сторони припинити практику погроз і дотримуватися положень договору про дружбу, співробітництво та партнерство між країнами [7, с.5].

У вітчизняному медіа-просторі створювалося інформаційне тло: НАТО – це агресивний блок, винний у виникненні збройних конфліктів тощо. також систематично використовувалася теза про те, що вступ до альянсу – загроза суверенітету країни. Зокрема, російський “Коммерсант” за 7 квітня 2008 р. написав, що після приєднання України до ПДЧ почнеться розпад країни і, ймовірно, частину її території анексує Росія [8, с.46].

4 червня 2008 р. Держдума РФ звернулася із зверненням до президента і уряду Російської Федерації з закликом розглянути питання про вихід Росії з Договору про дружбу, співробітництво і партнерство з Україною у випадку приєднання України до Плану дій з підготовки до членства в НАТО чи інших форсованих кроків для вступу України в альянс[9].

У цих умовах Україна продовжувала перебувати без чітких гарантій територіальної цілісності та недоторканості кордонів. 19 грудня 2008 р. вакуум безпеки спробували заповнити підписанням українсько-американської Хартії про стратегічне партнерство. Цей документ став підтвердженням важливих гарантій безпеки, які були зафіксовані в трьохсторонній заяві президентів України, США і

Росії 14 січня 1994 р., а також у Будапештському меморандумі про гарантії безпеки 5 грудня 1994 р. у зв'язку з приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Уже в першому розділі хартії підтверджувалася незалежність, суверенітет і територіальна цілісність двох країн, а також недоторканість кордонів. Зміст документу також акцентував увагу на співпраці в сфері оборони і безпеки [2, с.1].

Одночасно зі спробами української влади на дипломатичному рівні інтегруватися в систему євроатлантичної безпеки фіксується також і діяльність громадсько-політичних організацій на шляху освітньої пропаганди НАТО українському народові.

Підсумовуючи, зазначимо, що незважаючи на фактичне використання політичними партіями існуючих регіональних розбіжностей задля збереження власного електорату і жорстку владну боротьбу, в країні все-таки ініціюються заходи для об'єднання країни. Безумовно, серед них можна відзначити спроби влади відродити українську культуру, сформувати єдину національну історію і подолати релігійний розкол. Євроінтеграційні дії державних інститутів знаходять позитивний відгук серед населення всіх регіонів країни і дають підстави говорити про об'єднувчу національну ідею, а перспектива включення України в систему євроатлантичної безпеки дозволить вирішити питання територіальної цілісності країни і її національної безпеки.

Слід сподіватися, що в умовах надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню й утвердження державності відбудеться поступове стирання регіональних відмінностей у політичній площині, а на культурно-духовному рівні особливості регіонів тільки збагачуватимуть українську націю.

1. Державний архів Харківської області, ф.2, оп.207, спр.577. – 70 арк.
2. Американская подписка // Зеркало недели. – К., 2008 – 20-26 декабря. – С.1.
3. Адамович С. Помаранчева революція: розкол суспільства чи пошук національної ідеї // Наукові записки. Серія “Політичні науки”. Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004 –

- 2007 рр.”. – Острог: Видавництво національного університету “Острозька академія”. – Випуск 3. – 2008. – С.44-48.
4. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Ярослав Грицак.—К.: Критика, 2004.—344 с.
 5. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.
 6. Коржов Г. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні / Геннадій Коржов // Наукові записки. Серія “Політичні науки”. Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004 – 2007 рр.”. – Острог: Видавництво національного університету “Острозька академія”. – Випуск 3. – 2008. – С.89-102.
 7. Кравченко В. Тамтами Кремля // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 19 квітня. – С.5.
 8. Лаврик А. Вторгнення у голови // Український тиждень.— К., 2008. – 18-24 квітня. – С.46-48.
 9. <http://news.mail.ru/politics/1801155/>. (перегляд 4 червня 2008 р.).

Adamovych S. Ukraine’s integrity and deintegrational potential of the regions (1989-2008).

The article analyzes deintegrational risks in the process of gaining and strengthening of Ukraine’s independence. The author claims that the regions of the country preserve their peculiarities, while European integrational processes permit to articulate the national integrational idea. In its turn, the prospects of Ukraine’s integration into the system of Euroatlantic security allow to solve the problem of the territorial integrity and national security of the country.

Key words: national revival, separatism, independence, Euroatlantic integration, NATO, deintegration, integrity, regions.